

АҲОЛИНИНГ ИЖТИМОЙ ФАОЛИЯТИДА ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Пулатова Нигорахон Рахимжоновна

Фаргона давлат университети “Хуқуқ таълим” кафедраси ўқитувчиси

ARTICLE INFO.

Калит сўз ва иборалар: экологик маданият, экологик онг, иқтисодий фаолият, шариат қонунлари, ижтимоий фаолият.

Аннотация

Мақолада аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик онг ва маданиятни шакллантиришнинг маънавий асослари кўрсатиб ўтилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Жамиятнинг ривожланиши, мамлакатимизнинг иқтисодий тараққиёти кўп жиҳатдан таълим –тарбия тизими ва унинг ёшлар маънавиятига, уларнинг билим савиясини шаклланишига боғлиқдир. Таълим ва тарбиянинг дидактик бирлигига асосланган таълим жараёни ва унинг барча бўғинларида замон талабларига жавоб берадиган ёшларни тарбиялашда замонавий илмлар билан бирга маънавий кадрларни шакллантириш муҳим аҳамиятга эгадир.

Аҳолининг турли қатламларининг ижтимоий фаолияти жамият аъзоларининг эҳтиёжларидан келиб чиқади. Бу биринчи навбатда моддий эҳтиёжлар бўлиб инсон моддий эҳтиёжларини табиатдан олади ва таъминлайди. Табиатдан ўз эҳтиёжларига кўра яшаш воситаларини, манбаларини олиш жараёнида инсон бевосита ва билвосита табиатга таъсир кўрсатади. Мазкур жараён асрлар оша минглаб йиллардан буён давом этиб келади ва бу давр ичида кўплаб табиий бойликлар инсон томонидан йўқ қилиб юборилди.

Табиатни бир бўлаги бўлган инсон шу табиат олдида ўз масъулиятини ҳис қила оладими, табиий бойликларини фақат фойдаланувчи манбаа сифатида эмас балки унинг ноёб жиҳатлари муҳофазага ҳам муҳтожлигини инсон тушуна оладими? Овчи ўз ўлжасини отаётганида шу нарсани ўйлайдими, ёки дарахт кесаётган одам уни ўрнига бошқасини ўстиришни ўз бўйнига оладими?. Биз аввало кишиларнинг ижтимоий – иқтисодий фаолиятида экологик муносабатларни шаклланишини экологик онгни шаклланишига боғлиқ деб ҳисоблаймиз. Ижтимоий – экологик онг ижтимоий онгни муҳим таркибий қисми сифатида инсоннинг, умуман жамиятнинг табиатга бўлган муносабати ҳақидаги ижтимоий ҳис – туйғулар, фикр ва ғоялар қараш ва назариялар тизимидир. Ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида унинг мазмуни, шаклланиши ва ривожланиш даражаси турлича бўлади.

Ижтимоий – экологик онг мазмунан жуда бой ва кўп қирралидир. Акс эттириш даражасига намоён бўлиш шакли ва хусусиятларига кўра унинг назарийлашмаган, системалашмаган, ижтимоий психологик ва кундалик онг даражасига ажратиш мумкин. Ижтимоий экологик онгнинг назарийлашган қисмини муайян жамият унинг ижтимоий гуруҳ ва қатламларида мавжуд бўлган ижтимоий – экологик ҳис – туйғулар, кечинмалар, ижтимоий – экологик аъёналар, ҳулқ – аъвор ва шунга ўхшаш ижтимоий – психологик элементлар ташкил этса, унинг назарийлашган томони ижтимоий – экологик ғоялар, қарашлар, назария ва таълимотлардан иборатдир.

Жамият аъзоларида ижтимоий – экологик онгни шакллантириш мураккаб жараён бўлиб, қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади. У кишиларни ўраб турган муҳит, табиатни севиш, уни ардоқлаш, поклигини сақлаш, ундан оқилона фойдаланиш руҳида тарбиялайди. Инсон ва муҳит, жамият ва табиатнинг ўзаро

диалектик алоқадорлигини илмий тушуниш ва унга амал қилиш, бу ўзаро таъсир оқибатида юзага келган зиддиятларни бартараф этиш вазифаларини қўяди. Бундан ташқари у ноқулай ижтимоий – экологик ҳолатни олдини ола билиш бутун инсониятнинг мулки бўлган дунё мусаффолигини таъминлаш ва унинг бойликларидан ҳозирги ва келажак авлод манфаатларини ҳисобга олган ҳолда самарали фойдаланиш зарурлигини чуқур ҳис қилиш, умуман инсоният цивилизацияси табиий моддий негизларига дахлдор жаҳон жамияти муаммоларини ҳал этиш вазифаларини қўяди.

Ижтимоий – экологик онгнинг шаклланиши маълум даражада кишиларнинг турмуш шароитлари, яшаш тарзи ва ҳаётининг тажрибалари замирида объектив суръатда стихияли тарзда шаклланиб бораётган бўлса, жамият тараққиётининг кейинги босқичларида ижтимоий – экологик онгни шаклланишида таълим - тарбиянинг, субъектив омилларнинг роли ортиб боради. Ҳозирги шароитда аҳолининг иқтисодий фаолиятида ижтимоий – экологик онг ва маданиятни шакллантириш ва ривожлантириш учун кишиларга табиатдан фойдаланишнинг илмий асосларини ўргатиш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш зарурлиги тўғрисидаги, табиат тақдири учун инсониятнинг маъсуллиги ҳақидаги юксак ҳис – туйғуларни ифодаловчи ахлоқий жиҳатларни тарбиялаш лозим.

Ижтимоий – экологик онгни, маданиятни шакллантиришда ҳалқ анъаналари ва урф – одатларини ҳам тарғиб қилиш катта аҳамиятга эгадир.

Жамият тараққиёти ишлаб чиқариш кучлари билан ишлаб чиқариш муносабатларини тубдан ўзгаришига олиб келади. Кишиларнинг иқтисодий фаолияти ижтимоий муносабатларни юзага келтиради. Бу муносабатлар кишиларнинг меҳнат қилиш жараёнидаги ўзаро муносабатларидан ташқари табиатга, унинг ресурсларига бўлган муносабатдан ҳам иборат бўлади. Бу муносабатлар негизида пайдо бўлган тежамкорлик, асраб – авайлаш, нобуд қилмаслик ёки ерни сифатини яхшилаш, уни ҳосилдорлигини орттиришга ҳаракат қилиш каби ҳолатлар туфайли экологик муносабатлар экологик маданиятга айланиб боради.

Аҳолининг иқтисодий фаолиятида экологик маданиятни шакллантириш энг аввало табиий ресурсларни ишлаб чиқариш жараёнига торттиришдан олдин йўлга қўйилади. Табиий ресурслар тугалланадиган ва тугалланмайдиган ресурсларга бўлиниб тугалланадиган ресурсларнинг айрим турлари, масалан: ўрмонлар, ер, сув, айрим ҳайвон турлари тикланиши мумкин. Тугалланмайдиган ресурслар бу иқтисодий фаолиятда чегарасиз фойдаланиш мумкин деган хулосага олиб келмайди албатта. Табиий ресурсларга тўғри муносабатларни шакллантириш, уларни нобуд бўлиши, атроф муҳитни ифлослантириши ҳолатларини ҳис қилишни ва бу эса тизимга айланишини талаб этади.

Ижтимоий – экологик онгнинг шаклланиши маданиятимиз ва маънавиятимизнинг тарихий манбааларида акс этган. Ҳалқимизнинг энг қадимги ва муқаддас китобларидан бири “Авесто” да инсонларни табиатга бўлган муносабати ҳақидаги кўрсатмалари бир неча минг йиллар ўтсада, ҳозир ҳам теран мазмунга бойлиги билан намоён бўлади, жумладан зардуштийлик манбаларидан бирида, - “Тоғ жилғаларидан биттасини қуритган одам тангри душманидир” деб баён этилган [1.73].

Авестода табиат ва жамиятга бўлган ҳуқуқий муносабатлар ҳам баён этилиб, табиатга қарши жиноят: ер, сув, ҳаво, оловни асраш қоидаларини бузиш, ернинг унумдорлик ҳолатига қарамаслик, атроф – муҳитни муҳофаза қилиш қоидасини, жамоат ва шахсий гигиенани бузмок, боғ – роғ, резаворга зарар етказмок, сувни исроф қилмок, бетартиб бутазор яратмок, дарахт ўтказмок каби жиноятларга тегишли жазо белгиланган. Шунингдек, ҳовуз, чашма ва ариқ бўйига мевали дарахт ўтказиш маън этилган, чунки бир дона мева сувга тушиб чириса, сувни исътемом қилган киши касалланиши мумкинлиги кўрсатиб ўтилган. Ариқ ёки ҳовуз лабига мол боғлаган одам 25 қамчи калтаклаш билан жазоланган. Қабристонлар учун сув хавзаларидан узокроқ жойлар танланган.

Ҳозирги кунга келиб, атроф – муҳит ва табиатни муҳофаза қилиш бўйича ҳар бир давлатни қонун ва қоидалари, ҳалқаро ҳуқуқий маъёрлар яратилган ҳолда унга амал қилмаслик ўз манфаатини қўшни давлатлар манфаатидан юқори қўйиш ҳолатлари, содир бўлмокда. Айниқса трансчегаравий сув манбааларидан фойдаланишда ҳалқаро ҳуқуқий маъёрлар бир ёқлама ҳолатда бузилмокда. Азалдан тарихи, дини, маданияти, урф – одатлари бир бўлган бир дарё соҳилида жойлашган ҳалқларнинг экологик онги ва маданиятининг ҳам ўзаро ҳамжиҳатлик тамойилларига амал қилишни тақозо этади.

Дин ва шариат қонунларининг намунаси бўлган Мухтасар китобида “Бир киши фойдасиз ернинг атрофини чегаралаб, тошлар билан ўраб қўйса, аммо уч йилгача ундан фойдаланмаса, яъни мазкур ерни

яроқли қилмаса хоким у ерни иккинчи кишига олиб берур”, деган кўрсатмалар ёзиб қўйилган. [2.238].

Шунингдек, мазкур манбаада – “Агар сувни боғлаб тўхтатмаса ери сув ичмайдиган бўлса ҳам – сувнинг юқорисидаги киши сувни бўғиб тўхтатишдан манъ қилинади, илло шерикларининг розилиги билан тўхтатса дуруст бўлар”, - деган ибратли жумлалар ёзиб қўйилган [2.336].

Юқоридаги келтирилган манбаалар ҳалқимизнинг хатто узоқ ўтмиш даврларида ҳам ҳуқуқий экологик онг ва маданиятига эътиборлари ўсиб бораётганлигига қаратганлигини асослаб беради.

Бугунги кунда аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик маданиятни маънавий ва ҳуқуқий асослари етарли даражада намоён бўлмоқда.

Мухим жихатлар шундан иборатки, аҳолининг экологик маданиятини ижтимоий фаолиятнинг турли соҳалари (таълим, тарбия, ишлаб чиқариш жараёни) да шакллантириш, экологик маданиятни юксак маънавий қадриятлар, миллий анъаналар, урф – одатлар ва ҳуқуқий асослар негизида ривожлантириш бугунги кунда ҳалқимизнинг менталитетига, этноэкологик маданиятига мос жихатлар ҳисобланади.

Экологик онг эса жамият тараққиётининг барча босқичларида ривожланиб инсоният маънавиятининг бир қисмини ташкил этади.

Жамият аъзоларининг маънавияти, экологик муҳитга нисбатан унинг табиат олдидagi ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб беради. Жамиятдаги ҳар бир фуқаро табиат бойликларидан давлатнинг қонунлари доирасида фойдаланиш билан бирга уни авайлаб асраш, тежамкорлик билан муносабатда бўлиш маъсулиятини ҳам унутмасликлари керак.

Мустақиллик йиллари табиатни муҳофаза қилиш ва ундan фойдаланиш бўйича республикаимизда 30 дан ортиқ қонунлар ва қоидалар қабул қилинди, натижада ҳалқимизнинг экологик саводхонлиги ортиб бормоқда. Ҳуқуқий экологик саводхонликни оммалаштиришда ташвиқот – тарғибот ишларини давр талаблари асосида олиб боришни тақозо этмоқда. Шу нуқтаи назардан экологик маданиятни юксалишида маънавият, маданият ва ҳуқуқий билимларни мутаносиблиги амалий аҳамият касб этади.

Экологик таълимнинг долзарблиги мамлакатимиз табиати, экотизимлари, атроф-муҳитни беқарорлик ва издан чиқишдан асраш, аҳолининг экологик маданиятини ошириш, ушбу ўта жиддий, ҳаётий масалаларга аҳолининг барча қатламлари, айниқса, ёшлар ҳисса қўшиши зарурлиги билан белгиланади.

Хулоса қилганда, бугунги кунда глобал экологик муаммоларнинг кенг кўлам касб этиши, иқлим ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар инсониятни экологик муаммоларга қарши курашни янги форматга олиб чиқишини талаб этмоқда. Жаҳонда табиатдан нооқилона фойдаланиш, атроф-муҳитнинг тозалигини бузилиши ҳам экологик барқарорликни ўзгартириб юбормоқда. Бу эса ҳар бир мамлакатда экологик барқарорликни таъминлаш стратегиясини ишлаб чиқишни ва экологик маданиятни шакллантиришни талаб этмоқда. Мана шундай вазиятда этноэкологик дунёқарашни шакллантириш халқларнинг табиатга онгли муносабати асосида шаклланган қадриятларидан экологик мувозанатни таъминлашда фойдаланиш вазифалари юзага чиқмоқда.

Ислоҳотлар даврида фойдаланилган адабиётлар:

1. Авесто. – Тошкент., 2001.
2. Мухтасар (жамият қонунларига қисқача шарҳ) Тошкент.: Чўлпон, 1994.
3. Гумелёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. Л:Гидрометеоиздат, 1990.